



## İlk Beyt-El (Tanrı Evi) Kâbe: Tarihi, İçindeki Görsel ve Figürleri, Kur'an'daki Yansımaları

Esra Erdoğan Şamlioğlu

0000-0003-2863-8797

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

[ror.org/025y36b60](http://ror.org/025y36b60)

[esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr](mailto:esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr)

### Öz

Yeryüzünün ilk mabedi, Allah'ın yeryüzündeki evi, İslam dininin kiblesi olarak Kâbe, Kur'an ayetlerinin indiği, İslam dininin temellerinin şekillendiği coğrafyanın en eski mabedi olması bakımından dikkat çekmektedir. İslam öncesi dönemde Kâbe'nin konumu, Arap toplumu içinde bulunduğu durumu ve kutsal bölgesinde yer alan figürlerin ve resimlerin taşıdığı sembolik manaları araştırmak bu bağlamda elzem olmaktadır. Kâbe, rivayetlerde yer alan veriler ışığında incelendiğinde harem bölgesinde 360 kadar farklı kabile ve dine sahip insanların putlarını, tanrı Baal ile ortak özellikleri bulunan ve Mekke'nin en önemli tanrılarında birisi olarak kabul edilen Hübel'in heykelini, Hübel'in fal oklarını çekerken tasvir edilen Hz. İbrâhim ve yanında duran nispeten küçük heykeliyle Arapların atası Hz. İsmâil'in figürlerini, Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil yerine kurban ettiği koça ait olduğuna inanılan bir çift boynuzu, ayrıca Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın da içinde yer aldığı birçok peygamberin, ağaçların ve meleklerin tasvirlerini içermektedir. Mekke'nin Hz. Muhammed ve ashâbı tarafından fethine kadar Kâbe'nin bu halde bulunduğu rivayetler aracılığıyla öğrenilmektedir. Ancak bu görsel ve figürlerin yerleştirilmeye başlandığı tarihlere ilişkin bilgiler tartışmalıdır. Arabistan coğrafyasında İslam öncesi dönem ile ilgili yazılı kaynakların çok fazla bulunmaması ve coğrafi şartlardan kaynaklı arkeolojik verilere rastlanmaması genellikle Kur'an tarihi çalışmalarının en temel problemidir. Ulaşılan sınırlı sayıdaki bilgi üzerinden yapılacak yorumlamalar, bu sebeple sonraki çalışmalara fikir vermesi açısından değerlendirilmelidir. İslam öncesi döneme ait Kâbe'ye ilişkin bilgilerin yok olması da konuyu daha çok rivayetler çerçevesinde araştırmamızı gerekli kılmıştır. Kâbe'nin içinde yer alan materyallere ilişkin elimizde görseller bulunmadığından, metin içi görseller okuyucuya fikir vermesi, ortamı gözünde canlandırmasına yardımcı olması için rivayetlerdeki tanımlayıcı ve tasvir edici ifadelerden yola çıkarak yapay zekâ ile oluşturulmuştur.

### Anahtar Kelimeler

Tefsir; Kur'an Tarihi; Arap Yarımadası; Mabet; Beyt-El; Kâbe

## Öne Çıkanlar

- İslam öncesi dönem Kâbe, mimarisi, içerisinde bulunan görseller ve figürlerle o dönemlerdeki Arapların sahip olduğu inanç dünyasının en temel verilerini taşımaktadır.
- Kâbe, içinde yer aldığı coğrafyanın ekonomik, sosyal, siyasi pek çok olayının kilit noktasındadır.
- İslam Öncesi Arap zihnindeki Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil figürlerinin o dönemde Mekke'nin en önemli tanrılarından birisi olarak kabul edilen Hübel ile bağlantısı vardır.
- Bazı rivayetlerde yer alan Kâbe içerisindeki Meryem oğlu İsa figürünün Peygamber tarafından silinmesinin istenilmemesine ilişkin detayda muhtemelen dönemin güçlü Aksum krallığı ile olan ilişkisi yatmaktadır.
- İslam öncesi Arap zihninde Mezopotamya mitolojisine dayanan Hayat Ağacı figürü ve melek kavramı yer almaktadır.

## Atıf Bilgisi

Şamlıoğlu, Esra Erdoğan. "İlk Beyt-El (Tanrı Evi) Kâbe: Tarihi, İçindeki Görsel ve Figürleri, Kur'an'daki Yansımaları". *Eskiye* 53 (Haziran 2024), 513-531.

## Makale Bilgileri

<i>Geliş Tarihi</i>	18 Kasım 2023
<i>Kabul Tarihi</i>	11 Haziran 2024
<i>Yayın Tarihi</i>	27 Haziran 2024
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - Turnitin - <a href="https://intihal.net">intihal.net</a>
<i>Etik Bildirim</i>	<a href="mailto:eskiyenidergi@gmail.com">eskiyenidergi@gmail.com</a>
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0



## The First Beth-El (House of God) Ka'ba: Its History, Images and Figures in It and It's References in the Qur'an

Esra Erdoğan Şamlioğlu  
0000-0003-2863-8797

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Ankara, Türkiye  
[ror.org/025y36b60](http://ror.org/025y36b60)  
[esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr](mailto:esra.erdogansamlioglu@asbu.edu.tr)

### Abstract

As the first temple of the earth, the house of Allah on earth, the qibla of the Islam, the Ka'ba draws attention in terms of being the oldest temple of the geography where the verses of the Qur'an were revealed, and the foundations of the Islam were shaped. In this context, it is essential to investigate the position of the Ka'ba in the pre-Islamic period, its place in the Arab society and the symbolic meanings of the figures and paintings in its sacred area. When the Ka'ba is examined in the light of the data in the narrations, the idols of people from 360 different tribes and religions in the haram area (sacred boundary area), the statue of Hubal, who has common features with the deity Baal and is considered one of the most important gods of Mecca, the figures of prophet Abraham, who is depicted drawing the fortune arrows of Hubal, and the relatively small statue of Ishmael, the ancestor of the Arabs, standing next to him, a pair of horns believed to belong to the ram that Abraham sacrificed in place of Ishmael, and depictions of many prophets, including Mary and Jesus, trees and angels. It is known through narrations that the Ka'ba remained in this state until the conquest of Mecca by the Prophet Muhammad and his companions. However, information on the dates when these images and figures began to be placed is controversial. The lack of written sources about the pre-Islamic period in Arabia and the lack of archaeological data due to geographical conditions are generally the main problems of Qur'anic history studies. For this reason, the interpretations to be made on the limited amount of information obtained should be evaluated in terms of providing ideas for future studies. The fact that the information about the Ka'ba from the pre-Islamic period has disappeared has made it necessary for us to investigate the subject mostly within the framework of narrations. Since we do not have visuals of the materials inside the Ka'ba, in-text visuals were created with artificial intelligence (AI) based on the descriptive and illustrative expressions in the narrations to give the reader an idea and help him visualize the environment.

### Keywords

Tafsir; History of Qur'an; Arabian Peninsula; Temple; Beth-El, Ka'ba

## Highlights

- The Ka'ba of the pre-Islamic period carries the most basic data of the belief of the Arabs at that time with its architecture, images and figures.
- The Ka'ba is at the key point of many economic, social and political events of the geography in which it is located.
- The figures of Abraham and Ishmael in the pre-Islamic Arab mind have a connection with Hubal, who was considered one of the most important gods of Mecca at the time.
- The detail in some narrations that the Prophet did not want the figure of Jesus, the son of Mary in the Kaaba to be erased by the Prophet probably lies in his relationship with the powerful Aksum kingdom of the period.
- In the pre-Islamic Arab mind, the figure of the Tree of Life and the concept of angels are rooted in Mesopotamian mythology.

## Citation

Şamlıoğlu, Esra Erdoğan. "The First Beth-El (House of God) Ka'ba: Its History, Images and Figures in It and It's References in the Qur'an". *Eskiyeni* 53 (June 2024), 513-531.

## Article Information

<i>Date of submission</i>	18 October 2023
<i>Date of acceptance</i>	27 June 2024
<i>Date of publication</i>	30 June 2024
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - Turnitin - <a href="https://intihal.net">intihal.net</a>
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	<a href="mailto:eskiyenidergi@gmail.com">eskiyenidergi@gmail.com</a>
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	<a href="https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/">CC BY-NC 4.0</a>

## Giriş

Müslümanların yöneldiği kible ve İslam'ın Hac ibadetinin merkezi olarak tesis edilmesinden çok önce Kâbe;<sup>1</sup> İslam kaynaklarında Âdem'in Cennet'ten yeryüzüne indirildikten sonra inşa ettiğine inanılan insanoğlunun ilk mabedidir.<sup>2</sup> Tarihin ilerleyen safhalarında ise Kâbe, Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'in var olan temelleri üzerine inşa ettikleri, soyları için kutsayıp emanet ettikleri Allah'ın evi olmuştur. İnsanoğlunun yaratılışından itibaren var olduğuna inanılan bu yapı; zamanla birçok kez temellerine kadar yok olmuş, zaman zaman siyasi çatışmalar sebebiyle yıkıma uğramış ve birçok kez tekrardan yapılarak günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Bu başarısı ile itibarını günümüze kadar her an canlı tutmuş olan Kâbe'nin, İslam'dan önceki mimari, dini, siyasi, ekonomik ve sosyal tarihini incelemek yararlı olacaktır.

Kâbe, ilk inşa edildiği tarihten bugüne, bulunduğu coğrafyada sosyopolitik veya jeopolitik birçok meselenin odağında olmuştur. Merkezinde Kâbe'nin bulunduğu Mekke şehrinin ise Hz. İbrâhim'in ailesini getirmesiyle sonraki dönemlerde önemi giderek artmıştır.<sup>3</sup> Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil üzerinden devam eden soyunun Arap yarımadasında yerleşimiyle başlayan bu süreç, İsrailoğullarındakine benzer bir seçilmişliği tanımlayan Ahmesilik<sup>4</sup> düşüncesi ile genelde Mekke ahalisini, özelde ise Kureyş kabilesini Kâbe'nin koruyucuları olarak ön plana çıkarmıştır. Fil Vakası anlatılarının desteklediği bu olgu Mekke'yi erken bir dönemden itibaren harem, Kâbe'yi ise Allah'ın evi olarak dokunulmaz kılmıştır. Amr b. Lühay'ın faaliyetlerinde gördüğü gibi farklı coğrafyalardan getirilen<sup>5</sup> birçok kabilenin veya topluluğun tanrısına ait figürler Kâbe etrafında çevrelenmiş, Kureyş tarafından kabul gören diğer tanrılar Allah'ın kademe olarak altına yerleştirilmiştir. Kureyş, artık herkesin tanrısının bulunduğu bir mekânda dokunulmaz olarak sükûnet ve rahatlık içinde yaşayabilmektedir. Mekke, bu sayede ticaret kervanlarının uğraması için yarımada genelinde en güvenilir şehirlerden birisi olmuştur.

<sup>1</sup> M.A.S. Abdel Haleem, "Haccın Önemi: Ruh ve Ritüeller", *Hac İslam'ın Kalbine Yolculuk*, ed. Venetia Porter (İstanbul: EDAM Yayınları, 2015), 27-32.

<sup>2</sup> Âl-i İmrân 3/96. Rivayetlerde geçen ifadelerle göre Kâbe, gökte meleklerin tavaf ettikleri göksel Kâbe'nin benzeri olarak yeryüzünde Âdem'e yaptırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l Velid el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 41.

<sup>3</sup> Mekke Kur'an'da "Ümmü'l-Kurâ" yani "Şehirlerin anası" (el-En'âm 6/92; Şûrâ 42/7) olarak geçmektedir. Ayrıca Bekke (Âl-i İmrân 3/96), Beled (el-Beled 90/1), el-Beledü'l-Emîn (et-Tîn 95/3) isimleriyle de anılmaktadır. Hz. İbrâhim'in ailesini bu bölgeye getirmesinden önceki tarihine dair çok net veriler bulunmasa da burada yaşayan Amâlika isimli bir kavmin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Amâlika'dan sonra Güney Arabistan'dan göç eden Benî Cürhüm kabilesinin bölgede yaşadığı bilinmektedir. Bu dönem Hz. İbrâhim'in eşi ve Hz. İsmâil'i getirdiği zamana denk gelmektedir. Hz. İsmâil'in Benî Cürhüm'den evlendiği ve Arap dilini onlardan öğrendiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l Velid el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*.

<sup>4</sup> M. Şevket Kotan, "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, ed. Mevlüt Güngör (İstanbul: İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2011), 181-186; Recep Uslu, "Hums", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 18/364-365; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme -Ahmesilik, Haniflik-", *İslami İlimler Dergisi* 2 (2006), 124-130.

<sup>5</sup> İbnü'l Kelbi, *Kitâbü'l Esnâm Putlar Kitabı*, çev. Beyza Bilgin (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 38-39,46-47; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Cahiliye Araplarının Ulâhiyet Anlayışı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 11; Abdülkerim Özyadın, "Amr b. Lühay", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 3/87-88.

Makalede Kâbe'nin ilk inşa edildiği dönemden günümüze geçirdiği mimari süreçler incelenecektir. Mekke'nin fethi öncesi Kâbe içinde yer alan, sonrasında Hz. Muhammed tarafından kaldırılan görsel ve figürlerin taşıdığı anlamlar dönemin sosyal ve politik gelişmeleri ışığında ele alınacaktır. Ayrıca konuya ilişkin rivayetlerin verdiği bilgiler Kur'an ve rivayet kaynaklarının yanı sıra rivayet dışı kaynaklardan elde edilen veriler ışığında tartışılacaktır. Makale Kâbe ile ilgili alanda yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak salt rivayet merkezli bir anlayıştan ziyade, rivayetlerin bir veri kaynağı olarak değerlendirildiği, tarihi, kültürel, ekonomik ve sosyal vb. etkilerin konu dâhilinde işlendiği bir çalışma olmayı, bu çerçevede bazı çıkarımlar yapmayı amaçlamaktadır.

### 1. Kâbe

Kâbe tarihte bugünküne benzer bir şekilde küp formunda (bazen bir kenarı daha uzun dikdörtgen veya oval tarzda), üzerinde birkaç parçadan oluşan örtüsüyle yarımadanın en önemli tapınaklarından birisi olmuştur.<sup>6</sup> Bölgenin ileri gelen kabilelerinin gayretleriyle Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethine kadar bu önemini korumaya devam etmiştir.<sup>7</sup> Kâbe haremî dahil olmak üzere 360 kadar farklı kabile ve dine ait putlarını, Baal ile ortak özellikleri bulunan ve Mekke'nin baş tanrısı kabul edilen Hübel'in heykelini, Hübel'in fal oklarını çekerken tasvir edilen Hz. İbrâhim ve yanında nispeten daha küçük duran Arapların atası Hz. İsmâil'in figürlerini, Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil yerine kurban ettiği koça ait olduğuna inanılan bir çift boynuzu, Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın da içinde yer aldığı birçok peygamberin, hayat ağacının ve meleklerin tasvirlerini içeren bir mekandır.<sup>8</sup>

Kâbe, Kur'an'da insanlar için kurulan ilk ev olarak geçmektedir.<sup>9</sup> Kur'an'ın ilk insan olarak tarif ettiği Âdem'in<sup>10</sup> yaptığı zamanki şekliyle aynı olup olmadığı bilinmemektedir. Lakin Hz. İbrâhim döneminde tekrar inşasından itibaren benzer bir şekle sahip olduğu bilinmektedir. Sonraki dönemlerde dikdörtgen veya oval kenarı düzeltilerek mükemmel küp şeklini almıştır. Bu haliyle Arabistan yarımadasının diğer mabetleri gibi bölgeye ait



Görsel 1: İslam Öncesi Dönem Kâbe (Temsili)

<sup>6</sup> Metinde kullanılan görseller bir yapay zekâ robotu olan "Midjourney" ücretli lisans programı kullanılarak oluşturulmuştur. Rivayetlerde geçen verilerin zihinde canlandırılmasına yardımcı olma amacı taşımakta olup herhangi bir gerçekliğe sahip değildir. Erişim tarihi: 10.10.2023-15.10.2023. Erişim Adresi: <https://www.midjourney.com>. Telif Hakkı İzni: Subject to the above license, You own all Assets You create with the Services, provided they were created in accordance with this Agreement. <https://docs.midjourney.com/docs/terms-of-service>.

<sup>7</sup> İbn Battâl, *Şerhu İbn Battal ala Sahîhi'l-Buhârî*, ed. Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4, 343. Muhammed Hamidullah, *İslam peygamberi: hayatı ve eserleri*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 40-41; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 52-56.

<sup>8</sup> Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 168-173.

<sup>9</sup> Âl-i İmrân 3/96.

<sup>10</sup> el-Bakara 2/30; Âl-i İmrân 3/59.

tapınak şekillerinin en bariz örneklerinden birisi olmuştur. Mekke'nin fethi sonrasında Taif'te bulunan ve Lât putunun kâbesi<sup>11</sup> olarak bilinen küp şeklindeki tapınak da dâhil, Arabistan'da bulunan diğer Kâbe benzeri yapılar ve sunaklar Hz. Muhammed tarafından yıktırılmıştır.<sup>12</sup> Kâbe'ye yapı olarak benzeyen bu tapınakların aynı zamanda birer ibadethane alternatifi olarak düşünülmesi istenmemiştir. Kuzey Arabistan'da, Petra bölgesinde de benzerleri görülen bu kübik yapı şeklinin o dönemlerde Nebatiler gibi bazı Arap toplulukları tarafından *Tanrı'nın yeryüzünde oturduğu* veya *Tanrı'nın yeryüzüne tecelli ettiği yer* olarak görüldüğü kaynaklarda yer almaktadır.<sup>13</sup> Kısacası yarımada'daki tapınak veya tanrı evi (beyt)<sup>14</sup> denilen yapılar form olarak benzerlik arz etmektedir.

Tevrat'ta Hz. İbrâhim'in Şekem'de, Negev'e yakın bir yerde *Beyt-El* (Tanrı'nın Evi) olarak adlandırılan yapılar inşa ettiği belirtilmektedir.<sup>15</sup> Tevrat'ta İbrâhim peygamberin eşi Hacer ve oğlu İsmâil'i Beer Şeva çölüne götürdükten sonra, çocuğun Tanrı'nın yardımıyla Paran çölünde yaşayan kavimlerden evlenmesi ve hayatına burada devam ettiğinin belirtilmesi ile sonlanan hikâyeye,<sup>16</sup> Kur'an'da ve Arap tarihi kaynaklarında kaldığı yerden devam etmektedir. Söz konusu hikâyeye göre Hz. İbrâhim daha sonra bu bölgeye gelmekte ve Tanrı için Kâbe'yi bir *Beyt-El* (Tanrı evi) olarak inşa etmektedir.<sup>17</sup> Hz. İbrâhim'in bu coğrafyada Kâbe ve benzer *Beyt-El*'leri insanların Allah'ı hatırlaması ve ibadet etmesi için birer ibadethane olarak inşa etmesi, onun hem İsrailoğulları hem de Araplar için neden ortak ata olduğunu da bir bakıma göstermektedir.

Kur'an'da ayetlerde geçtiği şekliyle Kâbe, insanların bir araya geldikleri güvenli bir ibadetgâhtır.<sup>18</sup> Yeryüzünde Tanrı adına yapılmış ilk *beyt*<sup>19</sup> olduğu vurgulanan yapı, Hz. İbrâhim soyundan gelenler için<sup>20</sup> bereket kaynağı<sup>21</sup> olarak temiz tutulması<sup>22</sup> istenen bir kutsallığa sahiptir. Kâbe, Hz. Muhammed'in de mensubu olduğu Kureyş kabilesinin ataları Kusay ve Haşim'in çabalarıyla<sup>23</sup> bir ticaret merkezi haline gelen Mekke'nin en gözde yapısı olmuştur. Şehir Kâbe etrafında şekillenmiş, önemli kararlar burada alınmış, dönemin şairlerinin en güzel şiirleri Kâbe'nin duvarlarına asılmıştır.<sup>24</sup> Bu açıdan Kâbe'nin, tarihi süreç içerisinde sürekli değişikliğe uğrayan mimari yapısı başta olmak üzere, zamanla içerisine yerleştirilen figürlerin ve çizilen görsellerin toplum düzeyinde ve diğer topluluklarla ilişkiler bağlamında ne gibi anlamlar ifade ettiği önem kazanmaktadır.

<sup>11</sup> İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l Esnâm Putlar Kitabı*, 50-53; Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", 26-27,33.

<sup>12</sup> İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l Esnâm Putlar Kitabı*, 61-63.

<sup>13</sup> John F. Healey, *The Religion of Nabataeans* (Leiden-Boston-Köln: Brill, 2001), 96; Joseph Patrich, *The Formation of Nabataean Art: Prohibition of a Graven Image Among the Nabataeans* (Jerusalem: The Magnes Press The Hebrew University, 1990), 50-51.

<sup>14</sup> Âl-i İmrân 3/96.

<sup>15</sup> İbranice *Beyt-El* (בֵּית אֱלֹהִים) tamlama olarak "Tanrı'nın Evi" anlamına gelmektedir. Tevrat'ın Yaratılış bölümünde Hz. İbrâhim başta olmak üzere peygamberlerin çadırları etrafında inşa ettikleri şehirler ve şehrin kutsal mekânı olarak ifade bulunmaktadır. Yar. 12:8; 13:3-4

<sup>16</sup> *Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003), Yar. 21:14-21.

<sup>17</sup> el-Bakara 2/125.

<sup>18</sup> el-Bakara 2/125; Âl-i İmrân 3/96.

<sup>19</sup> Âl-i İmrân 3/96.

<sup>20</sup> el-Bakara 2/124-128; Âl-i İmrân 3/97; el-Hac 22/26.

<sup>21</sup> Âl-i İmrân 3/96.

<sup>22</sup> el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26.

<sup>23</sup> Hudaýr Abbas Cümeýlî, *Kureyş*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 127-133, 136-141.

<sup>24</sup> *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, çev. Nurettin Ceviz vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 9-22.

Kâbe her ne kadar Allah için yapılmış bir ibadethane olsa da içinde Allah'ın hiçbir şekilde tasviri bulunmamaktadır. Allah'ın İslam öncesi dönemden itibaren Arapların tanrı olarak kabul ettikleri diğer ilahlardan daha yüce bir konumda bulunduğu hususu ve Arap tanrı panteonunun baş tanrısı olduğu ön kabulü ayetler ile de desteklenen bir husustur.<sup>25</sup> Araplar, genellikle dişil olarak kabul ettikleri Lât, Menât ve Uzzâ dâhil pek çok tanrıçalarını derece olarak Allah'ın altında görmüş, Allah'ı yaratan ve yaşatan olarak kabul etmişlerdir.<sup>26</sup> Diğer tanrılar ise Allah'ın yeryüzünde yarattıkları ile iletişime geçmesine yardımcı olan araçlar gibi düşünülmüştür. İnsanların, tanrıyı görmek ve yakın hissedebilmek gibi türlü amaçlar ile şekle büründürdükleri ve görsel materyallerini oluşturdukları o zamanlarda, Allah'ın hiçbir şekilde resminin veya heykelinin yapılmamış olması da ona atfedilen kutsiyetin göstergesidir.

## 2. Kâbe'nin Mimari Yapısı

Kâbe, dört duvarı birbirine eşit, küp şeklinde, taş örme bir yapıdır. Etimolojik olarak Kâbe ismi "dört köşeli veya küp şekli"<sup>27</sup> anlamında *ka'b* kökünden gelmektedir. İlk yapıldığı zamanlardan itibaren kerpiç, toprak, ahşap ve taş malzemelerden inşa edilen yapının dikdörtgenden dönüşen küp hali çoğu zaman korunmaya çalışılmıştır. Arabistan yarımadası ve çevresindeki tapınak yapılarında görülen bu küp şekli, Tanrı'nın mükemmelliğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.<sup>28</sup> Kâbe'nin ilk zamanlarda üst üste harçsız bir şekilde yığılan ve neredeyse bir adam boyunu çok fazla geçmeyen yapısı, bugünkü kapısının karşı duvarında başka bir kapıya daha sahiptir.<sup>29</sup> Sonraki dönemlerde tamamen küp formuna dönüştürülerek yüksekliği artırılmış, hatim bölgesi iç kısımdan ayrılmış, yerle aynı mesafede bulunan kapıları bazı zamanlarda yükseltilmiştir. Kapılardan birisinin kullanıma açıldığı dönemler mevcut olmakla birlikte günümüzde tek kapılı halde bulunmaktadır. Kapısı yerle aynı mesafede olan konumundan merdiven kullanılmadan ulaşamayacak bir yüksekliğe çıkarılmıştır. Bunun sebepleri arasında Kâbe çevresinde meydana gelen sel baskınları başta olmak üzere, içerisinde bulunan değerli eşyaların hırsızlardan korunması ve Kureyş'in yönetiminde olan yapıya izinsiz kimsenin



Görsel 2: Kâbe'nin ilk inşası (Temsili)

<sup>25</sup> el-Ankebût 29/61.

<sup>26</sup> Henotoizm, tek bir tanrının varlığına inanmakla birlikte çok fazla tanrının varlığını da kabul etmek olarak tanımlanmaktadır. Kur'an ayetleri üzerinden yapılacak bir değerlendirme Cahiliye dönemi Araplarında da benzer bir anlayışın olduğunu göstermektedir. Harun Ögmiş, *Câhiliyye Döneminde Araplar Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 274-275.

<sup>27</sup> Sadettin Ünal, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, "Kâbe", 24/14; Ebû'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 69; El-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 2003), 35-34/4. ك-ع-ب. el-Râgıb el-İsfahânî, *Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l Marife, ts.), 432-433.

<sup>28</sup> Healey, *The Religion of Nabataeans*, 96.

<sup>29</sup> Ebû'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 69-71,174.



girmemesinin sağlanması gibi hususlar zikredilmiştir.<sup>30</sup> Çoğu zaman tavanı açık bir şekilde ayakta duran yapının sel, vahşi hayvanların içeriye girmesi gibi doğal sebeplerden dolayı çatısı örtülmüş ve tavan içeriden ahşap sütunlarla desteklenmiştir. Eski dönemlerden itibaren Kâbe'nin dış duvarlarına yapının yıpranmasını önlemek amacıyla hem uygulamada yer alan “bir evi giydirmek” âdeti çerçevesinde<sup>31</sup> hem de doğal şartlar sebebiyle genellikle siyah renkte olmak üzere çeşitli örtüler giydirilmiştir.

Kâbe, Hz. Muhammed'in gençlik dönemlerine denk düşen bir aralıkta doğal şartlar sebebiyle harabeye dönmüş haldedir.<sup>32</sup> Hatta bir yılanın Kâbe içine yerleştiği ve insanların oraya yaklaşmaktan korktuğuna ilişkin rivayetler bulunmaktadır.<sup>33</sup> Sonrasında Habeşli mimar Bakum<sup>34</sup> tarafından ağaç ve taş malzemelerin harç kullanılmadan birbirine geçirilmesi şeklindeki *maymun başı tekniği*<sup>35</sup> ile tekrar inşa edilmiştir. Bu haliyle Kâbe'nin bir dönem Aksum İmparatorluğu'nun mimari tarzını yansıttığı görülmektedir. Yıkılmasını engelleyen köşe sütunlarıyla Kâbe'nin sağlamlığı artırılmış, “Hatıl” olarak bilinen<sup>36</sup> ve yatay mimaride yığma taşların yıkılmasını engelleyen diğer bir teknikle uzun yıllar ayakta durması sağlanmıştır. Mekkelilerin Kâbe'nin o dönemdeki inşasını bir Habeşliye vermesi ilginç bir detayı da beraberinde



Görsel 3: İslam Öncesi Dönem Mekke

<sup>30</sup> Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, ed. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Dârü't-ta'sîl, 2013), 5/313; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l Arabî, ts.), “İlim”, 48. Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 174-176; G.R. Hawting, “The Disappearance and Rediscovery of Zamzam and the ‘Well of the Ka’ba’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 43/1 (1980), 46-48; G.R. Hawting, “Zemzem’in ve Kâbe'nin Kuyusu'nun Kaybolması ve Yeniden Bulunması”, çev. Kevser Özdoğan, *kid: kisbu ilahiyat dergisi* 1/1 (2019), 157-159.

<sup>31</sup> Titus Burckhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, çev. Turan Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 24; Vassilios Christides, “The Himyarite-Ethiopian War and the Ethiopian Occupation of South Arabia in the Acts of Gregentius (ca. 530 A.D.)”, *Annales d’Ethiopie* 9 (1972), 125-126; Gordon Darnell Newby, *A History of The Jews of Arabia From Ancient Times to Their Eclipse Under Islam* (Columbia: University of South Carolina Press, 1939), 38; Michael Lecker, *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia* (Aldershot: Ashgate Publishing, 1998), 129.

<sup>32</sup> Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 5/313. Hamidullah, *İslam peygamberi*, 73; Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 160-166.

<sup>33</sup> Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 161.

<sup>34</sup> Bâkûm er-Rûmî. Bizans'a ait bir gemi ile yolculuk yaparken fırtınaya yakalanan ve gemisi parçalanan Habeş asıllı mimar. Kâbe o dönemde bu batan geminin kerestesi kullanılarak tekrar inşa edilmiştir. Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 174; Nureddin el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebîyye, İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* (Beyrut: Darü'l-Küttübü'l-İlmiyye, 1427), 1/233.

<sup>35</sup> “Maymun Başı Tekniği” olarak isim bulan ve Aksum İmparatorluğu'na özgü mimari bir özellik olan bu teknik; taş yapıların ahşap malzeme ile güçlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Ahşap malzeme taşların arasına yatay bir biçimde yerleştirilmektedir. Özellikle kapı ve pencerelerde dışarıya doğru çıkan ahşap kısımlar motif olarak birer maymun başı görünümünü sunmaktadır. Stuart Munro-Hay, *Aksum An African Civilisation of Late Antiquity* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991), 119, 125, 140.

<sup>36</sup> Fazla kat yüksekliği bulunan binalarda taş duvarın arasına, duvarın dayanıklılığını artırmak ve duvarın dikey doğrultuda çatlamasını engellemek amacıyla ağırlığı yatay bir şekilde dağıtan ahşap malzeme koyma uygulamasıdır.

getirmektedir. Tevrat'ın Hz. İbrâhim ile Babil kralı Nimrod'un aynı zamanda yaşadığından bahsetmesi dikkate alınacak olursa, Kûş soyundan gelen Nimrod da bir Etiyopyalı'dır.<sup>37</sup> Bu husus dikkate alındığında, İbrâhim peygamberin Kâbe'yi tekrar inşasında, hayatı süresince etkileşimde olduğu bu coğrafyaların mimari birikimini Kâbe'ye daha en başından yansıtmuş olabileceğini pekâlâ düşündürebilir. Hz. İbrâhim'in yaşadığı coğrafyada büyük ihtimalle pek çok Etiyopyalı ile karşılaşmış ve onlardan bazı bilgiler edinmiş olabileceği olgusu, Kâbe'nin mimari yapısının çok eski dönemlerden beri Habeş izleri taşıyabileceği fikrini akla getirmektedir.

Kâbe'nin yapısı ile ilgili bahsedilmesi gereken bir diğer detay, köşesinde bulunan siyah taştır. Bazı rivayetlerden hareketle Haceru'l Esved'in cennetten indirildiği ifade edilmektedir.<sup>38</sup> Ancak muhtemelen bir göktaşı veya benzeri farklı bir kimyasal özelliği bulunan bir taştır.<sup>39</sup> Farklılığı ve kendisine atfedilen önem sebebiyle Kâbe'nin kutsal yapısındaki yerini almıştır. Lât'ın beyaz bir taş olarak Taif'te kendisi adına yapılan kâbesinin köşesinde Haceru'l Esved'e benzer şekilde yer aldığı rivayetlerde ve araştırmalarda belirtilmiştir.<sup>40</sup> Haceru'l Esved, bulunduğu konum itibarıyla çoğu zaman akılda soru işaretleri oluşturan bir unsur olsa da, insanlar tarafından yapısal farklılığından dolayı kutsallık kazanan bir gök taşı olması kuvvetle muhtemeldir.<sup>41</sup> Yaşı veya maddesiyle alakalı üzerinde herhangi bir test yapılamadığından, tarihi ile ilgili gizemini bugün bile sürdürmektedir. Bazı araştırmalara göre dünya üzerinde Haceru'l Esved ile aynı özelliklere sahip başka bir taş daha bulunmaktadır. Bu taş, Friglerin ana tanrıçası Kybele'nin tahtının yapıldığı Pessinus'da bulunan taştır.<sup>42</sup>

### 3. Kâbe'nin İçerisindeki Resim ve Figürler

Mekke, Hz. Muhammed'in dedesi Haşim'in ticari faaliyetleriyle İslam'dan önce pek çok ticaret kervanının geçiş güzergâhına dâhil edilmiştir.<sup>43</sup> Yukarıda bahsedildiği üzere birçok farklı halk ve kabilenin tanrılarının figürlerine yer verilerek güvenli hale getirilmiştir. Fil vakasının sonuçları göz önünde bulundurulduğunda güvenli konumunu saldırılamaz veya Allah tarafından korunan kutsal ev olarak da güçlendiren Mekke, ahalisini zengin bir konuma getirmiş ve insanların refah seviyesini yükseltmiştir. Hz. Muhammed'in kabilesi olan Kureyş ise hem Mekke yönetiminde bulunması hem de Kâbe ile ilgili çoğu önemli görevleri üstlenmeleriyle o dönemin en meşhur kabilesidir.

<sup>37</sup> Yar. 10:6-10.

<sup>38</sup> Salim Ögüt, "Hacerülesved", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/433-435; Hamidullah, *İslam peygamberi*, 73; Ebü'l Velid el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 304-311.

<sup>39</sup> Yunanca (βαϊτούλια), "Gök güürtüsü taşları" olarak tanımlanırlar. Gökten düştükleri noktada "dünyanın merkezi"ni temsil ettikleri için kutsaldırlar. Göksel Kâbe ve yeryüzü Kâbe'sinin aynı düzlemde bulunduğu dair anlatımlardan fark edileceği üzere Haceru'l Esved'in bulunduğu nokta bir *axis mundi* (dünya eksenini) oluşturmaktadır. Robert Wenning, "The Betyls of Petra", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 324 (2001), 80; Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000), 231-236; Mehmet Alıcı, "Cahiliye Arabı bir Peygamber Bekliyor muydu? Âtıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 134.

<sup>40</sup> İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l Esnâm Putlar Kitabı*, 50-51; Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", 32-33.

<sup>41</sup> Burckhardt, *İslam Sanatı Dil ve Anlam*, 24.

<sup>42</sup> Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 231.

<sup>43</sup> Cümeylî, *Kureyş*, 136-141.

Mekke fethedildiğinde Kâbe'nin içerisinde Mekke'nin en büyük tanrılarında kabul edilen Hübel'in heykeli dâhil 360 civarında figürün bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.<sup>44</sup> Kâbe'nin içi, başköşede duran Hübel putu, duvarlarında yer alan önceki peygamberlere ait resimler, hayat ağacı ve melek görselleri, Hübel putunun yanı başında Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil heykelleri, Kâbe'nin bir sütununa işlenmiş Hz. Meryem ve kucağında Hz. İsa portresi, Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil yerine kurban ettiği koça ait olduğu düşünülen iki çift boynuzla en kutsal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Rivayetlerde geçen ifadelerle göre bunların hepsi Mekke'nin fethi sırasında yıkılmış ve silinmiştir.<sup>45</sup> Bazı rivayetlere göre Hz. Muhammed sadece Hz. Meryem ve Hz. İsa'ya ait görsele dokunulmamasını istemiştir.<sup>46</sup> Bazı rivayetlerde ise Hz. Ömer Hz. İbrâhim'in figürünü korumak istemiş ancak Hz. Muhammed buna karşı çıkmıştır.<sup>47</sup> Ancak sonraki dönemlere kalan herhangi bir materyal bulunmamaktadır. Mekke'nin fethi sırasında bizzat Hz. Muhammed'in emriyle Kâbe içindeki ve dışındaki tüm figürler yıkılmış, görseller silinmiştir.<sup>48</sup> Kâbe, o tarihlerden itibaren harem bölgesinde bu şekilde bir uygulamaya hiçbir zaman izin verilmeyecek şekilde içi ve duvarları boş olarak korunmuştur.

### 3.1. Hübel (Ha-Baal)

“Sahip, efendi” gibi anlamları ile *Baal*, Kuzey Arabistan'da en yaygın külte sahip tanrı olarak bilinmektedir. Bu kült daha çok Fenike bölgesinde,<sup>49</sup> özellikle Sur şehrinde yaygın olarak görülmektedir. Kelime anlamı itibariyle İbranicedeki *El*, *Adonai* veya Arapçadaki

<sup>44</sup> Söylemez, “Cahiliye Arap İncancında Putların Yeri”, 12; Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 124-126; Ahmet Güç, “Put”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007), 34/364-365.

<sup>45</sup> Konuyla ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır: “...Kâbe'de resimler vardı. Resulullah (sav.) Ömer'e onları silmesini emretti. Ömer, bir bezi islayarak onları sildi. Resulullah (sav.) girdiğinden ondan bir şey kalmamıştı.” Mûsâ b. Ukbe, *el-Meğâzî*, ed. Ebû Mâlik M. Bakış (Ağâdir: Câmîatü İbn Zühr/Külliyetü'l Âdâb, 1994), 276. “Dediler ki, Resulullah (sav.) Ömer b. el-Hattâb'a Bathâ'dan haber göndererek Beyt'i açmasını, İbrâhim'in dışındaki orada bulunan resim ve timsalleri silmesini emretti. Kâbe'ye girince İbrâhim'i ok çeken çok yaşlı biri şeklinde resmettiklerini gördü. Denilir ki; ona bütün resimleri silmesini emretti. Ömer, İbrâhim'in resmini bıraktı. Resulullah (sav.) girip İbrâhim'in (as.) resmini görünce, “Ey Ömer, ben sana bütün resimleri silmeni emretmedim mi?” dedi. Ömer, “O, İbrâhim'in resmidir.” dedi. Resulullah, “Onu sıl!” dedi. Zührî, Nebî (sav.), içeri girince melekler ve diğerlerinin resimlerini gördü. İbrâhim'in (as.) resmini gördü. O, “Allah onları kahretsin, onu ok çeken bir ihtiyar yapmışlar.” dedi. Sonra Meryem'in resmini gördü. Elini onun üzerine koydu. Sonra, “İbrâhim'in resmi hariç buradaki bütün resimleri silin!” dedi. İbn Ebî Zî'b-Abdurrahmân b. Mihrân-İbn Abbâs'ın mevlası Umeyr-Üsâme b. Zeyd, “Resulullah (sav.) ile beraber Kâbe'ye girdim. Orada resimler gördü. Bana bir kova su getirmemi emretti. Elbiseyi daldırıp onunla resimlere vurdu. O, “Yaratmadıkları şeyleri çizen toplumu Allah kahretsin.” dedi.” Vâkîdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut, 1966), 2/834. “...Resulullah (sav.) fetih günü Beyt'e girdi. Melekler ve başkalarının resimlerini gördü. Elinde fal oklarıyla İbrâhim'in (as.) resmini gördü. Bunun üzerine, “Allah onları kahretsin. Atamıza fal çektirmişler. İbrâhim'in falla/oklarla ne işi var!” İbrâhim ne Yahudi ne de Hıristiyan'dır. Fakat o, dosdoğru bir Müslümandı, müşriklerden de değildi.” (3/Âl-i İmrân, 67) dedi. Sonra emretti bütün resimler imha edildi.” Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm el-Himyârî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, ed. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375), 413. “...Câbir; Nebî (sav.) Ömer b. el-Hattâb'a fetih zamanı o el-Bethâ'da iken Kâbe'ye gidip oradaki bütün resimleri silmesini emretti. Nebî (sav.) oradaki bütün resimler imha edilmeden oraya girmedir.” İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*, ts., 2/142. Ayrıca bk. Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 168-171.

<sup>46</sup> Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 172.

<sup>47</sup> Vâkîdî, *el-Megâzî*, 2/834.

<sup>48</sup> el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, “Mezâlim”, 32; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh* (Beyrut: Daru İhyâit-Türâsü'l-arabiyye, 1955), “Cihâd ve Siyer”, 87; Vâkîdî, *el-Megâzî*, 2/832.

<sup>49</sup> Lluís Feliu, *The God Dagan in Bronze Age Syria* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 87.



**Görsel 4:** Hübel Figürü (Temsili)

İlah kelimelerini çağrıştıran Baal, eril bir tanrı olarak Cahiliye dönemindeki Allah inancı ile<sup>50</sup> benzerlikler taşımaktadır. Hatta daha ötesi *Rab* kavramının kullanım alanı ile de örtüşen özel bir tanrı şeklinde ortaya çıkmaktadır.<sup>51</sup> Çoğunlukla güneş, ay ve fırtına gibi doğa olaylarının hamisi veya kendisi olarak bilinen Baal, Asur ve Babil'in ay tanrısı ile de özdeşleştirilmiştir.<sup>52</sup> Kur'an'da İlyas Peygamberin mücadele içerisinde bulunduğu tanrı olarak da ismen geçmektedir.<sup>53</sup> İslam öncesi Mekke'nin baş tanrısı olarak Hübel ismi, tanrı Baal'in İbranice'de kelimeyi belirli yapma eki olan *Ha* ile birleşerek *Ha-Baal*'den dönüşmüştür. Hübel, o tarihlerde tanrı olarak sadece Arap coğrafyasında değil, yukarıda da temas edildiği gibi Kuzey Arabistan, Fenike başta olmak üzere Akdeniz kıyılarının halkları arasında da popüler bir konumdadır. Hübel heykelinin Mekke'ye Amr b. Luhay tarafından her ne kadar ihtilafli da olsa III. yüzyılda getirildiği düşünülmektedir.<sup>54</sup> Özellikle fal oklarını çekerek hayatlarını şekillendiren Arap toplumu için Hübel, insan hayatının idamesi hususunda Mekke'de diğer bölgelerden daha farklı bir anlam kazanmıştır. Kâbe'nin içinde bulunan bir kuyunun başında, önünde yedi adet ok, her bir okun üzerindeki karar cümleleri ile Hübel, insanların aldıkları kararlar üzerinden bir bakıma kaderlerini dayandırdıkları bir tanrıdır.<sup>55</sup> Hübel, o dönem Araplarının Lât, Menât, Uzzâ gibi insani veya hayvani herhangi bir uzvun belli olmadığı figürlerine nazaran, belli bir yüzü ve şekli olması bakımından da ayrılmaktadır. Hübel'in bu şekildeki aykırı görünümü onun dışarıdan alınarak getirildiğinin de göstergesidir. Hübel, bu haliyle yaratıcı olarak bilinen Allah inancı ile birlikte Kâbe'nin içerisinde uzun yıllar boyunca kalmış, Mekke'nin Fethi'nde yıkılarak içeriden çıkarılmıştır.

### 3.2. Hz. İbrâhim'in Fal Okları

Ezraki 'de geçen rivayetlerde Hübel'in hemen yanı başında duran ve Hz. İbrâhim ile oğlu Hz. İsmâil olduğu düşünülen heykellerin durumu ilginçtir.<sup>56</sup> Hz. İbrâhim, sakallı, yaşlı bir bilge olarak tasvir edilmiş ve Hübel'e ait olması gereken fal okları Hz. İbrâhim'in elinde betimlenmiştir. Bir diğer rivayete göre Hz. İsmâil'in elinde de benzer oklar mevcuttur. Bu suretin Hz. İbrâhim'e ait olmadığı, aksine Hübel veya yanında kendisine nispeten daha küçük olan figür ile birlikte başka bir şeyi tasvir ettiği de bazı araştırmalarda konu edilmiştir. Kur'an, fal okları üzerinden gerçekleşen karar verme mekanizmasını, şeytanın işlerinden saymış ve yanlış bir uygulama olarak kabul etmiştir.<sup>57</sup> Kur'an'da, Hz. İbrâhim

<sup>50</sup> Alıcı, "Cahiliye Arabi bir Peygamber Bekliyor muydu? Âtıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı", 120-131; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), "Baal", 66.

<sup>51</sup> Esra Erdoğan, *Kur'an'da geçen Rab ve İlah Kavramları Üzerine Semantik bir İnceleme* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2018), 14-15.

<sup>52</sup> Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 100,106.

<sup>53</sup> es-Saffat 123-132.

<sup>54</sup> İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l Esnâm Putlar Kitabı*, 38-39; Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 124-125.

<sup>55</sup> İbn İshak, *Siretü İbn İshak İlk Siyer Kitabı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 69-70; Hamidullah, *İslam peygamberi*, 73.

<sup>56</sup> Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 172-173.

<sup>57</sup> el-Mâide 5/3, 90.

ve Hz. İsmâil'in ise bu tür inançlara sahip olmadığı, hatta ne Yahudi ne de Hıristiyan olduğu ve özellikle Hz. İbrâhim'in "hanif"<sup>58</sup> tanımına dahil edilerek içinde bulunduğu toplumdaki tutulduğu görülmektedir. Kur'an'ın ayetler üzerinden çizdiği bu tablo, Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethettiğinde ilk iş olarak Kâbe'nin içini temizletmesinin makul zeminini de göstermektedir. Allah, Kâbe'nin Arabistan yarımadasındaki benzerlerinden ayrılarak diğer tanrı figürlerinden temizlenmesini istemiş, kendisinin tanrı panteonu içerisindeki yerini tevhit ilkesi ile ilan etmiş ve kutsal mekânını Mekke olarak belirlemiştir. Büyük bir coğrafyanın en büyük hamisi ve atası olarak kabul gören Hz. İbrâhim'in sadece Arap yarımadasında görülen fal oklarıyla tasviri, ayetler üzerinden aslına döndürülmeye çalışılmıştır. Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in Hz. İbrâhim'in Kâbe içerisindeki suretine dokunmak istemediğini gören Hz. Muhammed hemen kaldırılmasını istemiştir. Hz. Muhammed'in bu husustaki ifadeleri de durumun ciddiyetini belirtmektedir: "Allah onları öldürsün, yemin ederim ki o, oklarla fal çekmemiştir."<sup>59</sup> Hz. İbrâhim çoğu âyette vurgulandığı üzere müşriklerden değildir.<sup>60</sup>

Hz. İbrâhim'in doğduğu topraklardan başlayan serüveni ve yaşadığı tarih dilimi her ne kadar hala araştırmaya ihtiyaç duysa da eldeki veriler, kutsal kitapların anlatılarının önüne geçemediğinden, onun hikâyesinin detayları da tarih kaynaklarından takip edilememektedir. Hz. İbrâhim'in tanrı Baal ile aynı bağlamda ele alınmış olan heykelinin tarihi gerçekliği de bu durumda anlaşılması zor bir noktaya gitmektedir.<sup>61</sup> Yaşadığı coğrafyada kendisini toplumun yerel inançlarından ayıran bu büyük atanın gerçekte o tarihte Mekke'de ne yapmak istediği ve ne amaçla oraya yerleştiği gibi soruların cevaplarını bulmak da aynı oranda zordur. Hz. İbrâhim'in Hz. İsmâil ile olan ilişkisi de kutsal kitap anlatılarına göre değişkenlik arz ettiğinden daha detaylı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Ancak bu konu hem genişliği hem de birçok farklı detayı barındırdığından başka bir araştırmanın konusudur.

### 3.3. Meryem Oğlu İsa



Görsel 6: Meryem Oğlu İsa (Temsili)

Kâbe'nin içerisinde yer alan ve isimleri bilinmeyen peygamber figürleri içerisinde Hz. Muhammed'in dikkatini en çok Meryem oğlu İsa görseli çekmiştir. Bazı rivayetlerde Kâbe'nin içini tamamen temizlettiren ve hiçbir şey kalmadıktan sonra giren Hz. Muhammed, bazı rivayetlerde Kâbe'nin bir sütununda bulunan, Hıristiyan dünyasının meşhur tasvirlerinden Hz. Meryem ve kucağındaki Hz. İsa figürüne silinmesini diye kendisini siper etmiş olarak gösterilmektedir.<sup>62</sup> Silinmesine

<sup>58</sup> el-En'am 6/161; en-Nahl 16/123. Henry George Tomkins, *Studies on the Times of Abraham* (London: Samuel Bagster and Sons, ts.), 46; Uri Rubin, "Hanifiyya and Ka'ba: An Inquiry into the ArabianPre-Islamic Background of Din Ibrahim", *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*, ed. F.E. Peters (London: Routledge, 1999), 275,284.

<sup>59</sup> Eb'ül Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 170,173.

<sup>60</sup> Al-i İmran 3/67, 95; el-Bakara 2/135; el-En'am 6/161; Yunus 10/105 en-Nahl 16/123.

<sup>61</sup> Rubin, "Hanifiyya and Ka'ba: An Inquiry into the ArabianPre-Islamic Background of Din Ibrahim", 285-286.

<sup>62</sup> Eb'ül Velîd el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*, 172-173. Ezrakî'de rivayet iki türlü gelmektedir. İlkinde tüm görsellerin sildirildiği geçerken, diğerlerinde Hz. Muhammed'in Meryem oğlu İsa figürüne kimseyi

izin vermediği ihtimali düşünüldüğünde, Hz. Peygamberin bu görsele karşı tavrının neden böyle bir ayrıntıyla kayda alındığının ilk muhtemel sebebi “saygı” olacaktır. Ancak aynı saygı diğer peygamber figürlerine karşı gösterilmemekte, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil heykelleri başta olmak üzere hepsi kaldırılmaktadır.<sup>63</sup> Dolayısıyla bu çok geçerli bir sebep değildir. En güçlü ihtimallerden veya çıkarımlardan birisi ise Hz. Muhammed'in doğumundan önce kurulan ve M.S. 900-1000'lere kadar bölgenin en güçlü devletlerinden birisi olan Aksum<sup>64</sup> krallığının tepkisini çekmemek olacaktır. Fil vakası ve Ebrehe ile belli bir tarihi geçmişe sahip olan Mekke halkı her ne kadar “korunmuş” olsalar da bu güçlü krallık ile dostane ilişkiler geliştirmeye ve ticareti devam ettirmeye dikkat etmişlerdir. Büyük bir tarihi süreci Hıristiyan inancını benimseyerek geçiren bu imparatorluk, Hz. Muhammed'in ilk Müslümanlardan bir grubu Habeşistan'a göndermesinde de rol oynamıştır. Habeşistan hicretine katılan grupların kralın karşısında o zamana kadar inen vahiyden Hz. İsa ile ilgili kısımları okumaları ve kralın Hıristiyanları ve Müslümanları aynı kaynaktan çıkan benzer iki unsur olarak görmesinin, Hz. Muhammed'in Aksum ile dostane ilişkileri devam ettirmek gibi ileri bir siyasetinin göstergesi olduğu söylenebilir.<sup>65</sup> Benzer şekilde Mekke'nin fethi gibi Arap yarımadasını ve çevre halkları etkileyen bir hadisede, Hz. Peygamberin, Meryem oğlu İsa figürüne dokunmayarak Aksum'un tepkisini çekmemeye çalışması, bu büyük ve güçlü imparatorluk ile baş edecek herhangi askeri bir sisteme sahip olmadığını kabullenmesi de bu siyasi düşüncenin bir ürünü olarak görülebilir. Bu portre, yukarıdaki ihtimaller çerçevesinde düşünüldüğünde muhtemelen Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında, Aksum İmparatorluğunun bölgedeki etkisinin azaldığı bir dönemde, Kâbe içerisinden kaldırılmıştır.

Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olarak vahiy ve pek çok yardımla desteklendiği ön kabulü, kendi karakter ve zekâsının da bu işe ortak olduğu fikrini yok saymamızı gerektirmemektedir. Hz. Muhammed, peygamber olarak kutsal ile bağ kuran herhangi bir aracı değildir. Vahiy ile desteklendiği, yönlendirildiği ve karar verdiği çoğu örneğin yanı sıra yukarıda görüldüğü üzere kendi yönetici ve karar verici özelliklerini kullandığı pek çok olaya şahit olmak da mümkündür. O yüzden de Mekke'nin ileri geleni, en zengini veya en bilgilisi değil<sup>66</sup>, İslam'ın var oluş sürecinde bu başarıya imza atabilecek yegâne kişi, vahyin aracısı olarak tercih edilmiştir.

---

dokundurmadığı görülmektedir. Her iki rivayet de zayıf olarak kabul edilmekte ve içinde bir çelişkiyi de barındırıyor görünmektedir. Bu bölüm iki ihtimal üzerinden de tartışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Öktem, *Ezrakî'nin Ahbarı Mekke İsimli Eserindeki Rivayetlerin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 115-120.

<sup>63</sup> Ebü'l Velîd el-Ezrakî, *Ahbârü Mekke Mekke Tarihi*, 172.

<sup>64</sup> David W. Phillipson, “Aksum: An African Civilisation in its World Contexts”, *Albert Reckitt Archaeological Lecture* (London: The British Academy, 2000), 23-24.

<sup>65</sup> Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed b. Saîd (Beyrut: Dâru İbnî'l-Kayyim, 1406), 1/202.

<sup>66</sup> ez-Zuhuf 43/31-32.

### 3.4. Ağaç ve Melek Resimleri

Kâbe'nin duvarlarında bulunan ağaç ve melek resimlerinin o dönemlerdeki bir tapınağın süsleme malzemesi olduğu ileri sürülebilir.<sup>67</sup> Mekke'nin fethi sırasında silinen bu görsellerin varlığı da rivayetler üzerinden bilinmektedir. Bu görsellerin muhtemelen suyla silinebilen bir boyayla çizildiği düşünülmektedir. Çünkü sahabe bunu bir bez ve zezem suyu yardımıyla



**Görsel 7:** Hayat Ağacı (Temsili)

kısa sürede temizleyebilmiştir.<sup>68</sup> Bu görsellerin Kâbe'nin içinde ne zamandan beri bulunduğu, suyla çıkabilen bir boyanın belli dönemlerde tavanı açık olan bir yapıda yağmur ve sel baskınları sebebiyle ne kadar süre dayanabildiği, yıkıma uğradığı süreçler dâhil olmak üzere belli dönemlerde yenilenip yenilenmediği sorularının cevapları ne yazık ki eldeki verilerin azlığından dolayı net bir şekilde verilememektedir.

Ağaç resimleri ve melek görsellerinin ise Mezopotamya, Kuzey Arabistan ve Akdeniz kıyı bölgelerinde varlığını sürdüren çoğu dini yapıda ve özellikle Aksum krallığının bir komutanı olan Ebrehe'nin Sana'da yaptırdığı Kulleys'teki kilise başta olmak üzere çoğu kilisedekine benzer bir uygulama olduğu söylenebilir. Kısacası bir tapınak içine bu şekilde görseller yerleştirmek, coğrafyanın zihnindeki tapınak görünümünü Kâbe'de canlandırmış olmak adına önem arz etmektedir. Çok eski tarihlerden itibaren süregelen, Arap tarihi ve mitlerinde de benzer anlatılarını görebildiğimiz yaratılış, cennet, melek, şeytan vs. hakkında belli bir bilgi birikimi olan bu insanların, yaşadıkları coğrafyanın temel dinamikleri ile de aynı düzlemi paylaştığı görülebilmektedir. Özellikle Mezopotamya inançlarında ve Sami topluluklarda da yaygın olarak görülen ve melekler ile birlikte tasvir edilen *Hayat Ağacı* motifinin<sup>69</sup> bir versiyonu olduğu düşünülebilir.

Rivayetten anlaşıldığı üzere melek kavramı ise Kur'an öncesi dönemde de Arap toplumunun inanç dünyasında pekâlâ bulunmaktadır. Cahiliye döneminde Arapların Lât, Menât ve Uzzâ gibi bazı tanrıları Allah'ın kızları olarak melek şeklinde tasvir ettikleri de bilinmektedir.<sup>70</sup> Melekler insanlara göre daha güçlü, büyük kanatları, kendilerine ait özellikleri olan varlıklar olarak Arapların zihni arka planında yer etmiştir. Örneğin Hârût ve Mârût<sup>71</sup> isimli iki meleğin Kur'an'da tek bir ayette geçmesine rağmen bağlamına dair bilgi veren pek çok rivayet ve tarihi kaynağın bulunması, o dönemlerde insanların melekler hakkında bazı şeyleri bildiği sonucuna götürmektedir. Ticaret kervanlarının Aden'den Şam'a uzanan yolculuğunda pek çok Yahudi, Hıristiyan, Sabîi, Mecûsî veya

<sup>67</sup> G.R.D. King, "The Paintings of the Pre-Islamic Ka'ba", *Brill* 21 (2004), 221; G.R.D. King, "İslam Öncesi Dönemde Kâbe'deki Resimler", çev. Ayşe Ersay Yüksel, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 175-194.

<sup>68</sup> King, "The Paintings of the Pre-Islamic Ka'ba", 221.

<sup>69</sup> Eliade, *Dinler Tarihinin Girişi*, 287-290; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), "Hayat Ağacı", 210.

<sup>70</sup> en-Necm 53/19-23. Ayrıntılı bilgi için bk. Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", 27.

<sup>71</sup> el-Bakara 2/102.

başka dinlere ait insanlarla karşılaştıkları düşünüldüğünde,<sup>72</sup> Arapların meleklerle ilgili geniş bilgiyi nereden elde ettikleri de aşağı yukarı tahmin edilebilir.

### Sonuç

Kâbe, insanlık tarihiyle eşit yaşı ile günümüze kadar varlığını sürdürmüş, başta Mekke ahalisi olmak üzere çevre halkların ilgisini üstünde toplamayı başarmış bir mabettir. Büyük bir coğrafyanın atası olarak seçilmiş olan Hz. İbrâhim'in, Tanrı adına tekrar inşa ettiği *Beyt-El'*lerden birisi olarak düşünülebilecek Kâbe, küp yapısı ve yapı malzemesiyle Habeşistan topraklarının gelişmiş mimarisinden izler taşıyan, özgün yapısı her ne kadar dayanamasa da hatırası zamanın aşındırıcılığına başkaldırmış bir mabet/tapınak olarak karşımızda durmaktadır. Tarih içinde şekillenen mimari yapısı veya içine İslam öncesi dönemde belli bir amaca binaen yerleştirilmiş bulunan figürler ve çizilmiş görsellerle sembolik anlamda mesajlar taşımaya devam etmiştir. Mekke'nin fetih sürecinde kaldırılan bu görsel ve figürlerin İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyada ne gibi anlamlara geldiğinin ve muhatabın zihin dünyasında gerçekte ne ifade ettiğinin bilinmesi, Kur'an vahyinin indiği ortamı gözler önüne serecektir. Kur'an ayetlerinin Kâbe, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil özelinde tesis etmeye çalıştığı yeni anlayış, muhataba vermek istediği dünya görüşü bu bağlamda daha net olarak bilinebilecektir.

Elbette Kâbe, bu kadar büyük bir tarihe şahit olmuş, birçok insanın eylemlerine ev sahipliği yapmış bir ibadet mekânı olarak daha fazla araştırmaya konu edilmeyi hak etmektedir. Dolayısıyla onun, Hac ibadeti bakımından fazlaca ilgi gören bu hatırasına akademik anlamdaki ilgiyi de dâhil etmemiz gerekmektedir. Makalede bahsettiğimiz ve cevabını henüz bulamadığımız soruların, tarihin bir yerinde, herhangi bir yazılı metninde hala bekliyor olabileceği ihtimali araştırmacılar için yeni kapılar aralayacaktır. Kâbe kutsal bir güç merkezi olarak çağlar boyu kendisini korumayı başarmış olsa bile yapısı haricinde oynadığı roller, fil vakasını tetikleyen yönler, Arap toplumuna Ahmesîlik düşüncesi bağlamında ifade ettiği anlamlar ve jeopolitik konumu itibarıyla araştırmayı gerektiren hususlar taşımaktadır. Ebrehe'nin Arap yarımadasına çıktıktan sonra yürüttüğü yayılcı politikanın gerçekten Mekke ile ilgili bir detay veya Kulleys ve Kâbe'nin siyasi bağlamdaki karşılaşmasında Araplar tarafından oluşturulmuş bir politikanın sonucu olup olmadığı başka araştırmaların konusu olacaktır. Son söz olarak bir noktaya daha dikkat çekmek gerekirse; Kâbe, taşlarının şahit olduğu tarih boyunca, herhangi bir ekinin yetişmediği, hayvancılık faaliyetlerinin yürütülemediği, insanı cezbeden hiçbir yönünün bulunmadığı kurak ve volkanik bir coğrafyada, üzerine çaktığı ilgiyle etrafında toplanan insanlara maddi manevi yaşam kaynağı ve bünyesindeki siyah taş ile kutsal bir mekânın en önemli yapısı olmuştur.

<sup>72</sup> Nihal Şahin Utku, *Çöl, Gemi ve Tacir Kızıldeniz* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 224-232.



## Kaynakça | References

- Abdel Haleem, M.A.S. "Haccın Önemi: Ruh ve Ritüeller". *Hac İslam'ın Kalbine Yolculuk*. ed. Venetia Porter. 27-68. İstanbul: EDAM Yayınları, 2015.
- Abdürrezzâk es-San'ânî. *el-Musannef*. ed. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrut: Dârü't-ta'sîl, 2013.
- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed b. Saîd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbni'l-Kayyim, 1406.
- Alıcı, Mehmet. "Cahiliye Arabı bir Peygamber Bekliyor muydu? Atıl Tanrı/Deus Otiosus Bağlamında Cahiliye Dönemi Peygamber Algısı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/1 (2018), 117-154. [https://doi.org/10.1501/ilhfak\\_000001485](https://doi.org/10.1501/ilhfak_000001485)
- Buhârî. *el-Câmî'u's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, ts.
- Burckhardt, Titus. *İslam Sanatı Dil ve Anlam*. çev. Turan Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*. çev. Nurettin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Christides, Vassilios. "The Himyarite-Ethiopian War and the Ethiopian Occupation of South Arabia in the Acts of Gregentius (ca. 530 A.D.)". *Annales d'Ethiopie* 9 (1972), 115-146.
- Cümeylî, Hudayr Abbas. *Kureyş*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüus Yayınları, 2018.
- Ebü'l Velîd el-Ezrakî. *Ahbâru Mekke Mekke Tarihi*. çev. Yunus Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2000.
- Râgıb el-İsfahânî. *Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l Marife, ts.
- Erdoğan, Esra. *Kur'an'da geçen Rab ve İlah Kavramları Üzerine Semantik bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2018.
- Feliu, Lluís. *The God Dagan in Bronze Age Syria*. Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Güç, Ahmet. "Put". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 34/364-365. İstanbul, 2007.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Halebî, Nureddin. *es-Sîretü'l-Halebiyye, İnsânu'l-Uyûn fî Sireti'l-Emini'l-Me'mûn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l- 'Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam peygamberi: hayatı ve eserleri*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Hawting, G.R. "The Disappearance and Rediscovery of Zamzam and the 'Well of the Ka'ba'". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 43/1 (1980), 44-54.

- Hawting, G.R. "Zemzem'in ve Kâbe'nin Kuyusu'nun Kaybolması ve Yeniden Bulunması". çev. Kevser Özdoğan. *Kid: Kisbu İlahiyat Dergisi* 1/1 (2019), 153-172.
- Healey, John F. *The Religion of Nabataeans*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 2001.
- İbn Battâl. *Şerhu İbn Battal ala Sahîhi'l-Buhârî*. ed. Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. ed. Mustafâ es-Sakkâ v.dğr. Mısır: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375.
- İbn İshak. *Siretü İbn İshak İlk Siyer Kitabı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- İbn Sa'd. *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*. 11 Cilt, ts.
- İbnü'l Kelbî. *Kitâbü'l-Esnâm Putlar Kitabı*. çev. Beyza Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- King, G.R.D. "İslam Öncesi Dönemde Kâbe'deki Resimler". çev. Ayşe Ersay Yüksel. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/1 (2016), 175-194.  
[https://doi.org/10.1501/Ilhfak\\_0000001449](https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001449)
- King, G.R.D. "The Paintings of the Pre-Islamic Ka'ba". *Brill* 21 (2004), 219-229.
- Kotan, M. Şevket. "Cahiliye Dönemi Mekke Dini: Ahmesilik". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*. ed. Mevlüt Güngör. 177-188. İstanbul: İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2011.
- Lecker, Michael. *Jews and Arabs in Pre- and Early Islamic Arabia*. Aldershot: Ashgate Publishing, 1998.
- Munro-Hay, Stuart. *Aksum An African Civilisation of Late Antiquity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991.
- Mûsâ b. Ukbe. *el-Meğâzî*. ed. Ebû Mâlik M. Bakış. Ağâdir: Câmîatü İbn Zühr/Külliyyetü'l-Âdâb, 1994.
- Müslim. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1955.
- Newby, Gordon Darnell. *A History of The Jews of Arabia From Ancient Times to Their Eclipse Under Islam*. Columbia: University of South Carolina Press, 1939.
- Öğmüş, Harun. *Câhiliyye Döneminde Araplar Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Öğüt, Salim. "Hacerülesved". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/433-435. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Öktem, Murat. *Ezrakî'nin Ahbaru Mekke İsimli Eserindeki Rivayetlerin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özaydın, Abdülkerim. "Amr b. Lühay". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul, 1991.

- Patrich, Joseph. *The Formation of Nabataean Art: Prohibition of a Graven Image Among the Nabataeans*. Jerusalem: The Magnes Press The Hebrew University, 1990.
- Phillipson, David W. "Aksum: An African Civilisation in its World Contexts". *Albert Reckitt Archaeological Lecture*. 23-59. London: The British Academy, 2000.
- Rubin, Uri. "Hanifiyya and Ka'ba: an Inquiry into the Arabian Pre-Islamic Background of Din Ibrahim". *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*. ed. F.E. Peters. 85-112. London: Routledge, 1999.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2007.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri". *Cahiliye Araçlarının Ulûhiyet Anlayışı*. 9-51. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Fil Hadisesi'nin Arap Yarımadasındaki Etkileri Üzerine Bir İnceleme -Ahmesilik, Haniflik-". *İslami İlimler Dergisi* 2 (2006), 115-130.
- Şahin Utku, Nihal. *Çöl, Gemi ve Tacir Kızıldeniz*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Tomkins, Henry George. *Studies on the Times of Abraham*. London: Samuel Bagster and Sons, ts.
- Uslu, Recep. "Hums". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 18/364-365. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Ünal, Sadettin. "Kâbe". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/14-21. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Vâkıdî. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut, 1966.
- Wenning, Robert. "The Betyls of Petra". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 324 (2001), 79-95. <https://doi.org/10.2307/1357633>
- Kutsal Kitap ve Deuterokanonik Kitaplar*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2003.